

УДК 342.9:35.072.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.42>

РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ У СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Мачуська І. Б.,*доктор юридичних наук, професор кафедри приватного права**«ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6441-8356>**Тітова В.М.,***кандидат педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов**«ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5904-3940>**Аргатюк І.В.,***старший викладач кафедри іноземних мов**«ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5076-5639>

Мачуська І.Б., Тітова В.М., Аргатюк І.В.
Рекультивация земель у сфері надрокористування в Україні: теоретико-правовий аналіз.

Стаття присвячена дослідженню проблем інституту рекультивации земель, що зазнали порушення внаслідок видобутку корисних копалин та геологічного вивчення надр.

У статті проаналізовано правове регулювання рекультивации земель в Україні та рекультивации земель, що зазнали порушення внаслідок видобутку корисних копалин та геологічного вивчення надр, встановлені проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання зазначеного інституту.

У статті зазначено, що гірничодобувна діяльність значно змінила навколишнє природне середовище, у тому числі і окремі природні регіони України. Встановлено, видобуток корисних копалин та геологічне вивчення надр викликало істотні зміни геологічного середовища країни. З'ясовано, що одним із головних чинників негативного впливу на довкілля є надзвичайно висока концентрація гірничих підприємств та наслідки видобутку корисних копалин.

У наслідок видобутку корисних копалин стан земель значно погіршується. Одним із необхідних кроків для поліпшення стану земель є рекультивация земель. Вибір способу та методів рекультивации порушених земель обумовлений видом корисної копалини, способом її видобутку, ґрунтових умов регіону. З'ясовано, що процеси рекультивации порушених земель у сфері надрокористування поділяють на: гірничотехнічний та біологічний етапи.

Зазначено, що законодавче визначення рекультивация порушених земель неповною мірою

відображає зміст зазначеного інституту та його юридичну природу. У статті надано визначення рекультивации земель, порушених у наслідок проведення гірничодобувних робіт та геологічного вивчення надр та обґрунтовується доцільність доповнення норм законодавства зазначеним поняттям. У статті запропоновано: доповнити Розділ VI Закону України «Про охорону земель» положенням «охорона земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт», ухвалити Закон України «Про рекультивацию земель», одним із розділів якого має стати розділ, присвячений «рекультивации земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт».

Зроблено висновок, що інститут рекультивации пошкоджених земель має важливе значення для поліпшення стану ґрунтів, як один із важливих засобів охорони земель. Доведено, що рекультивовані території повинні складати оптимально сформовану та екологічно збалансовану ландшафтну ділянку з обов'язковим проведенням ландшафтного картування.

Ключові слова: рекультивация земель, правове регулювання рекультивации земель, надрокористування, корисні копалини, гірничодобувна діяльність, рекультивация земель у сфері надрокористування, охорона земель, геологічне вивчення надр.

Machuska I.B., Titova V.M., Argatiuk I.V.
Land reclamation in the field of subsoil use in Ukraine: theoretical and legal analysis.

The article is devoted to the study of the problems of the institute of reclamation of lands that were violated due to the extraction of minerals and geological study of the subsoil.

The article analyzes the legal regulation of land reclamation in Ukraine and the reclamation of lands that have been violated as a result of mineral extraction and geological exploration of the subsoil, the ways of improving the legal regulation of the said institute are established.

The article states that mining activity has significantly changed the surrounding natural environment, including some natural regions of Ukraine. It was established that mining and geological exploration of the subsoil caused significant changes in the geological environment of the country. It was found that one of the main factors of negative impact on the environment is the extremely high concentration of mining enterprises and the consequences of mineral extraction.

It has been established that one of the necessary steps contributing to the improvement of the condition of lands that have been disturbed as a result of mining is land reclamation. The choice of the method and methods of reclamation of disturbed lands depends on the type of mineral, the method of its extraction, and the soil conditions of the region. It was found that the processes of reclamation of disturbed lands in the field of subsoil use are divided into: mining and biological stages.

It is noted that the legal definition of reclamation of disturbed lands does not fully reflect the content of the said institution and its legal nature. The article defines the reclamation of lands disturbed as a result of mining operations and geological study of the subsoil and substantiates the expediency of supplementing the legislation with the specified concept. The article proposes: to supplement Chapter VI of the Law of Ukraine «On Land Protection» with the provision «land protection during the geological study of the subsoil and mining operations», to adopt the Law of Ukraine «On Land Reclamation», one of the sections of which should be a section devoted to «land reclamation during geological study of the subsoil and mining operations».

It was concluded that the institute of reclamation of damaged lands is important for improving the condition of soils, as one of the important means of land protection. It has been proven that the reclaimed territories should constitute an optimally formed and ecologically balanced landscape area with mandatory landscape mapping.

Key words: land reclamation, legal regulation of land reclamation, subsoil use, minerals, mining activity, land reclamation in the field of subsoil use, land protection, geological study of subsoil.

Постановка проблеми. В сучасний період значних техногенних порушень навколишнього природного середовища, пошкодження ґрунто-

вого покриву у наслідок видобутку корисних копалин, особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на охорону довкілля та поліпшення його стану [1, с. 5].

Господарська діяльність не тільки змінила натуральні природні компоненти і ландшафтні комплекси, але докорінно перебудувала окремі природні регіони, а саме: Подільські товтри, Кривбас, Донбас тощо [2, с. 5]. Україна має здебільшого виснажені гірничодобувні регіони. Закриття нерентабельних гірничодобувних підприємств створює додаткові екологічні проблеми, що викликає істотні зміни геологічного та гідрогеологічного середовища. На сьогоднішній день в Україні нараховується понад 2 млн га порушених земель, що пов'язано з видобутком корисних копалин [2, с. 5].

Головними чинниками негативного впливу на довкілля є надзвичайно висока концентрація гірничих підприємств, високий рівень виробленості переважної більшості родовищ, нелегальне видобування бурштину, що призвело до порушення екосистем [3].

Тимчасова окупація РФ у 2014–2023 рр. та повномасштабна війна 2024 р. спричинили значне погіршення стану навколишнього середовища та економіки країни, у тому числі території Донецька-Донбаського регіону.

З 2014 р. РФ захопила українські родовища корисних копалин, що призвели до зменшення видобутку вугілля в Україні з 39,7 до 31,2 млн т. На сьогоднішній день, близько 36 шахт на окупованій території Донбасу повністю або частково затоплені і не підлягають подальшій експлуатації [4].

Гірничодобувна промисловість в Україні є найбільш землеємною галуззю. Видобування корисних копалин відкритим способом є більш вигідним з економічної точки зору, водночас, площа кар'єрів сягає значних розмірів [5, с. 114].

В Україні загальна площа порушених земель становить понад 265 тис. га. Щороку для потреб гірничодобувної промисловості виділяють 7-8 тис. га. При відкритому способі видобування на 1 млн т. мінеральної сировини втрачають 1700 га. [6, с. 262].

Здійснення заходів щодо поліпшення стану земель після видобутку корисних копалин на тимчасово захоплених територіях Донецька-Донбаського регіону на сьогоднішній день тимчасово неможлива, що суттєво загострює стан навколишнього середовища у цілому, у тому числі і стану земель.

Одним із необхідних кроків, що сприяють поліпшенню стану земель, що зазнали порушення у наслідок видобутку корисних копалин є рекультивація земель, що здійснюється після завершення видобутку корисних копалин [7, с. 344]. Рекультивація земель розглядається як комплекс-

сна міждисциплінарна проблема реконструкції ландшафтів і відновлення їх продуктивності.

Незважаючи на наявну нормативно-правову базу інститут рекультивації земель у сфері надрокористування не достатньо регламентований.

Враховуючи значне порушення ґрунтового покриву України у результаті здійснення гірничодобувної діяльності, видається доцільним проаналізувати проблеми, пов'язані із поліпшенням сучасного стану земель шляхом рекультивації земель та встановити шляхи вдосконалення правового регулювання рекультивації порушених земель внаслідок здійснення гірничих робіт та геологічного вивчення надр земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституту рекультивації земель у сфері надрокористування знайшли своє відображення у працях таких вчених, а саме: М.Т. Баака, О.А. Вівчаренко, С.І. Веремченко, Н. В. Ворошилової, Л. В. Доценко, І.В. Давидової, В. В. Кацевич, І.Б. Мачуської, А.Л. Місінкевич, Т. Оверковської, О.М. Шомко.

Метою статті є дослідження інституту рекультивації земель України у сфері надрокористування, здійснення аналізу проблем та встановлення шляхів вдосконалення правового регулювання у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. В умовах постійного економічного розвитку людство з кожним днем потребує все більшої кількості видобутку корисних копалин, що неминуче призводить до порушення земної поверхні та знищення природних екосистем. Зазначені проблеми обумовлюють необхідність проведення науково обґрунтованих робіт з відновлення порушених територій [5, с. 114]. Гірничопромисловий комплекс виступає серйозним забруднювачем навколишнього середовища, що проявляється у першу чергу у порушенні поверхні землі, пов'язаної із видобутку корисних копалин [8].

Дієвим заходом поліпшення стану земель після проведення гірничих робіт або геологічного вивчення надр є рекультивація земель.

Правове регулювання охорони земельних ресурсів, шляхом рекультивації земель України визначені: Земельним кодексом України (далі – ЗКУ), Кодексом України про надра (далі – КУпН), законами України: «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Гірничим законом» та іншими нормативно-правовими документами.

Рекультивація (англ. Land reclamation, recultivation, restoration, нім. Boden rekultivierung) – штучне відновлення родючості ґрунтів і рослинного покриву після техногенного порушення природи [2, с. 5]. Відповідно до ст. 166 ЗКУ, рекультивація порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біо-

технологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель [9].

Водночас, на нашу думку, законодавче визначення рекультивація земель неповною мірою відображає зміст зазначеного інституту та його юридичну природу щодо раціонального використання й охорони пошкоджених земель, особливо після проведення гірничодобувних робіт та геологічного вивчення надр. Так, заходи, пов'язані із рекультивацією земель не закінчуються терміном завершення відновлюваних робіт через те, що на значно пошкоджених землях здійснюється довготривалий процес повернення до фізико-хімічного та біологічного стану з використанням інженерно-екологічних систем. У кінцевому аспекті дана багатоступенева процедура рекультиваційних заходів має здійснюватись відповідно до та нормативно-правових актів. Також, законодавче визначення не містить положень, які саме землі потребують заходів рекультивації та у результаті яких дії у навколишньому середовищі відбулись зміни земної поверхні [7, с. 345].

Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву [9].

Необхідно звернути увагу на той факт, що у ст. 52 ЗУ «Про охорону земель» юридично закріплений тільки один напрям рекультивації порушених земель – сільськогосподарського призначення [10]. Водночас, рекультивації потребують і інші категорії земель, у тому числі і землі, порушені у наслідок проведення гірничодобувних робіт та геологічного вивчення надр.

Оскільки, корисні копалини нерівномірно знаходяться у межах земної кори, їх видобуток передбачає зняття ґрунту та розробку надр в межах різні категорії земель.

Таким чином, видається доцільним дати визначення рекультивації земель, порушених у наслідок проведення гірничодобувних робіт та геологічного вивчення надр, як діяльність щодо здійснення комплексу спеціальних заходів з метою часткового або повного відновлення природних комплексів та території, порушених у зв'язку із проведенням гірничодобувних робіт та геологічним вивчення надр, направлених на поліпшення стану земель та навколишнього природного середовища.

Враховуючи вище зазначену проблему, видається необхідним внести пропозицію щодо доповнення Закону України «Про охорону земель» [10], поняттям «рекультивація земель в результаті проведення геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт».

Доцільно зауважити, що Законі України «Про охорону земель» [10] містить ряд положень, що торкаються питань, пов'язаних із охороною земель при здійсненні господарської діяльності, а саме: охорона земель при здійсненні меліорації, при застосуванні пестицидів і агрохімікатів, при веденні лісового господарства, при веденні водного господарства та ін. У той же час, Закон України «Про охорону земель» не містить положень щодо охорони земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт.

Таким чином, на нашу думку, видається доцільним доповнити Розділ VI Закону України «Про охорону земель» [10] положенням: «охорона земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт».

Враховуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що інститут рекультивації пошкоджених земель має важливе значення для поліпшення стану ґрунтів, як один із важливих засобів охорони земель. У зв'язку із чим, доцільно запропонувати ухвалити Закон України «Про рекультивуацію земель», одним із розділів якого має стати розділ присвячений «рекультивації земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт».

Таким чином, у умовах сьогодення, що позначаються значним погіршенням стану земель після проведення гірничодобувних робіт, обумовлює необхідність вжиття заходів, які полягають у здійсненні робіт з відновлення таких територій, направлених на повернення їм властивостей максимально наближених до природніх.

З цією метою, на всі гірничодобувні підприємства України покладено зобов'язання провести рекультивацію порушених територій після відпрацювання родовища корисних копалин. Вибір способу та методів проведення рекультивації значною мірою обумовлений видом корисної копалини, способом її видобутку, ґрунтових умов регіону та вимагає індивідуального підходу до кожного об'єкту.

Процес рекультивації земель складається з комплексу інженерних, гідротехнічних, біологічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, що спрямовані на повернення порушених промисловістю території у різні види природокористування: сільсько- і лісгосподарське, рекреаційне тощо [8].

Одним етапів рекультивації земель є гірничотехнічний етап, що полягає у здійсненні комплексу робіт та який проводиться з метою підготовки пошкоджених земель до біологічної рекультивації або для інших цілей [11, с. 88]. Рекультивація земель може передбачати організаційні, технічні і біотехнологічні заходи, зміст яких залежить від особливостей порушених земель та методів рекультивації. Об'єктами

рекультивації можуть бути: кар'єрні виїмки, терикони, відвали, а також території, порушені, порушені під час видобування [8].

Доцільно звернути увагу на той факт, що рекультивація порушених земель після проведення комплексу робіт щодо видобутку корисних копалин має свої особливості. Вибір способу та методів рекультивації порушених територій значною мірою обумовлений видом корисної копалини, способом її видобутку, особливостями кліматичних та ґрунтових умов регіону. Дотримання нормативів, при проведенні видобувних робіт та геологічному вивченні надр дозволяють мінімізувати вплив гірничих підприємств навколишнього середовища та забруднення ґрунтів [5, с. 114].

Власники і землекористувачі, земельних ділянок при здійсненні господарської діяльності зобов'язані: проводити на земельних ділянках господарську діяльність способами, які не завдають шкідливого впливу на стан земель та родючість ґрунтів [10].

Відповідно до ч. 2 ст. 52 Закону України «Про охорону земель», при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву, відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, збереженню та перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проектів землеустрою [10].

При здійсненні гірничих робіт, однією із основних вимог є приведення земельних ділянок, що вивільняються гірничими підприємствами після їх ліквідації або консервації, у стан, придатний для використання за призначенням, а також приведення у стан, який гарантує безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища [12].

Таким чином, землі, що зазнали змін у структурі рельєфу, внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних робіт підлягають рекультивації. Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву [9].

Після завершення рекультивації, рекультивовані території та території, що їх оточують, повинні складати оптимально сформовану та екологічно збалансовану ландшафтну ділянку. При використанні ландшафтна-екологічного підходу до рекультивації обов'язковим є проведення ландшафтного картування, при цьому враховується необхідність покращення екологічного стану місцевості за рахунок облаштування сільськогосподарських угідь чи лісових насаджень, упорядкування території для рекре-

аційних потреб чи водогосподарського використання тощо.

Доцільно звернути увагу на той факт, що у сфері надкористування, підлягають рекультиватії різні категорії земель, оскільки видобуток корисних копалин безпосередньо пов'язано з їх розташуванням під землею поверхнею.

Процеси рекультиватії порушених земель у сфері надкористування поділяють на два основних етапи: гірничотехнічний та біологічний. Так, у вугільній промисловості у процесі відновлення земель наносять шар родючого ґрунту товщиною 1.1 м з подальшим вирощуванням багаторічних трав або створенню водойм, пасовищ і лісів (Донбас, Львівсько-Волинський басейн). Водночас, на сьогоднішній день одним із найпопулярніших методів рекультиватії порушених внаслідок гірничодобувної діяльності залишається залуження та залісення з нанесенням ґрунтового шару [8].

Таким чином, науково обґрунтована рекультиватія пошкоджених у зв'язку із видобуванням корисних копалин, стане беззаперечним стандартом для українського надкористування.

Висновки. Порушення земної поверхні внаслідок видобування корисних копалин призводить до формування техногенно порушених територій.

Рекультиватія порушених земель, у наслідок видобутку корисних копалин є одним із провідних заходів відновлення пошкоджених земель.

Правове регулювання рекультиватії земель у сфері надкористування не достатньо регламентована національним законодавством. З метою вдосконалення правового регулювання у зазначеній сфері запропоновано: внести пропозицію щодо доповнення положень Закону України «Про охорону земель», поняттям «рекультиватія земель в результаті проведення геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт»; доповнити Розділ VI Закону України «Про охорону земель» положенням: «охорона земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт». Враховуючи, що інститут рекультиватії пошкоджених земель має важливе значення для поліпшення стану ґрунтів, доцільно запропонувати ухвалення Закону України «Про рекультиватію земель», одним із розділів якого має стати розділ присвячений «рекультиватії земель при проведенні геологічного вивчення надр та гірничодобувних робіт».

Вибір способу та методів рекультиватії порушених земель обумовлений видом корисної копалини, способом її видобутку, ґрунтових умов регіону. Рекультивовані території повинні складати оптимально екологічно збалансовану ландшафтну ділянку з обов'язковим проведенням ландшафтного картування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ворошилова Н.В. Рекультиватія і охорона земель. Практикум : навч. посіб. Херсон : Олді+. 2022. 164 с.
2. Письменний О.В. Рекультиватія земель. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2099/1/Rekultyyvatsiya_zemel.pdf.
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16, ст. 70.
4. Аналітичний звіт щодо дослідження процесу декарбонізації у Східній Україні. URL: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/analitichnij-zvit-shhodo-doslidzhennya-procesu-dekarbonizaczi%D1%97-u-shidnij-ukra%D1%97ni-povna-versiya.pdf>.
5. Давидова І.В., Шомко О.М. Перспективи рекреаційної рекультиватії земель, порушених внаслідок видобутку ільменту. *Науково-практичний журнал. Екологічні науки*. № 1(52), Том 1. С. 114–119.
6. Іванов Є.А. Проблеми рекультиватії і ревіталізації земель, порушених гірничими роботами. Надкористування в Україні. Перспективи інвестування: матеріали Четвертої міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х т. (6–10 листопада 2017 р., м. Трускавець). К.: ДКЗ, 2017. Т. 2. С. 262–270.
7. Мачуська І.Б. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері надкористування в Україні. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. К. 2021. 453 с.
8. Природоохоронні аспекти гірничодобувного виробництва та проблеми рекультиватії земель з використанням відходів надкористування. URL: <https://ecologia.com/news/pryrodoohoronni-aspekty-girnychodobuvnogo-vyrobnyctva-ta-problemy-rekultyvaciyi-zemel-z>.
9. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
10. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
11. Місінкевич А.Л. Поняття рекультиватії земель як юридичної категорії. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 559. С. 84–88.
12. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 50. Ст. 433.